

Kansainvälistä vuoropuhelua venäläisessä käännöstutkimuksessa

Hannu Kemppanen
Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

Abstract

This study examines the dialogue between foreign and Russian translation theorists in Russian translation studies literature. The research question is approached by analyzing, firstly, the proportion of articles by foreign authors in conference proceedings, and, secondly, the sources of references – which authors and theoretical approaches from abroad are referred to. The material consists of the proceedings of the *Feodorov readings* conferences held in St. Petersburg from 2000 through 2009. The results of the analysis show that Russian scholars prefer referring to domestic translation theorists. The cited foreign scholars mainly include eminent translation theorists (Gideon Toury, Theo Hermans, Mona Baker, etc.). Some citations are related to the lack of research in a particular field in Russia, e.g. gender studies. Reference literature from foreign sources more often deals with linguistics, lexicography and literary or cultural research than with translation theory. As far as the origins of the proceeding contributions are concerned, the international dialogue is represented mostly by researchers from neighboring countries – the former Soviet Republics and countries of Eastern Europe. The largest number of contributions outside this area comes from Italy and the United States.

Keywords: Russian translation studies, citation analysis, peritexts

Avainsanat: venäläinen käännöstutkimus, viittausanalyysi, peritekstit

1 Johdanto

Venäläistä käännöstutkimusta tunnetaan venäjänkielisen tutkijayhteisön ulkopuolella hyvin heikosti. Keskeisenä syynä tähän lienee se, että valtaosa tutkimuksesta julkaistaan venäjän kielellä. Hyvin vähän tiedetään myös siitä, mikä on Venäjän ulkopuolella tehdyn tutkimuksen rooli sikäläisessä käännöstieteellisessä kirjallisuudessa.

Aiemmissä tutkimuksissani on käynyt ilmi, että venäläiset tutkijat eivät useinkaan käytä läntisestä traditiosta tuttuja käsitteitä, vaan heillä on oma käsitteistönsä. Tämä vaikeuttaa eri traditioita edustaviin tutkijoihin viittaamista, koska saattaa olla hankala hahmottaa, puhutaanko aivan samasta asiasta. Olen tarkastellut nykyisessä käännöstutkimuksessa paljon käytettyjen termien *kotouttaminen* ja *vieraannuttaminen* esiintymistä venäläisessä käännöstutkimuksessa. Aineiston analyysi toi esille, että näitä Venutin (1992, 1995) tunnetuksi tekemiä termejä ei juurikaan käytetä venäläisessä käännöstutkimuksessa. Tarkastelluista yhteensä 540 käännösteoreettisesta monografiasta, kääntämisen oppikirjasta sekä konferenssijulkaisusta *kotouttaminen* ja *vieraannuttaminen* puuttuivat kokonaan. (Kemppanen 2012a, 2012b.)

Tutkimus toi lisäksi esille, että venäläisessä käännöstieteellisessä kirjallisuudessa kierrätetään lähdeviittauksissa vanhaa neuvostoaikeista tutkimusta. Esimerkiksi Neljubinin (2003) käännöstieteellisten termien sanakirja toistaa neuvostoliittolaisten käännösteo-

reetikoiden määritelmiä. Neljubinin sanakirja on kiinnostava esimerkki myös siinä suhteessa, että siitä kansainvälinen vuoropuhelu puuttuu tyystin. Kirjan lähdeluettelon 222 viitettä ovat kaikki venäjänkielisiä ja Venäjällä painettuja julkaisuja. Vanhan tutkimuksen kierrättämistä edustavat myös neuvostoaikaisista käännösteorian klassikoista otetut uudet painokset, esimerkiksi Jakov Reckerin teos *Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika* [Käännösteoriaa ja kääntämisen käytäntöä] (2004 [1974]).

Edellä esitellyt havainnot viittaavat siihen, että kansainvälinen vuoropuhelu venäläisessä käännöstieteellisessä tutkimuskirjallisuudessa on vähäistä. Tässä artikkelissa tavoitteena on selvittää, mikä on Venäjän ulkopuolelta tulevan käännöstutkimuksen rooli venäläisessä tutkimuksessa. Kysymystä tarkastellaan analysoimalla ulkomaalaisten kirjoittajien osuutta Venäjällä järjestettyjen käännöstieteen konferenssien julkaisuissa sekä konferenssiartikkelien viittauskäytänteitä. Mistä maista ulkomaalaiset käännöstieteilijät tulevat? Keihin artikkeleissa viitataan, mitkä teoreettiset näkemykset ovat vallalla? Aineisto koostuu edellä esitellyissä tutkimuksissa (Kemppanen 2012a, 2012b) käytetystä *Fëdorovskie čtenija* -konferenssijulkaisujen materiaalista (yhteensä 490 artikkelia), jota tarkastellaan nyt uudesta näkökulmasta. Lähdeviittausten analyysin konkreettisena aineistona ovat konferenssiartikkelien loppuviitteet (ks. tarkemmin luku 2).

Tämän tutkimuksen kiinnostuksen kohde, kansainvälinen vuoropuhelu venäläisessä käännöstutkimuksessa, on metodologisesti hieman vaikea asemoida. Joitakin kiinnekohtia voidaan kuitenkin määritellä. Käännöstiedettä lähinnä on ajatus nähdä kansainvälisen vuoropuhelun ilmentymät eli viittaukset ulkomaalaiseen tutkimuskirjallisuuteen Genetten (1997 [1987]) termistön mukaisesti *parateksteinä* eli varsinaisen tekstin ulkopuolisina, mutta siihen liittyvinä teksteinä. Tarkemmin luokiteltuna loppuviitteet kuuluvat *periteksteihin*, toiseen paratekstien alakategorioista. Peritekstejä ovat tekstin kirjoittajan (myös kääntäjän tai kustantajan) ala- ja loppuviitteet, esipuheet, jälkisanat, alkulehtien ja kansien tekstit ja muut vastaavat julkaisun yhteyteen sijoitetut tekstit.¹ Käännöstutkimuksessa peritekstejä on analysoitu tarkasteltaessa käännösten vastaanottoa sekä kääntäjän roolia ja hänen näkyvyyttään kulttuurien välisessä viestinnässä (esim. Paloposki 2010, Venuti 1995: 2–5).

Periteksteillä on selvästikin erilaisia tehtäviä. Eräs keskeinen tehtävä on informatiivinen. Lukijan tietoja täydennetään tekstiin liitetyillä selittävillä aineksilla. Peritekstit luovat myös intertekstuaalisia suhteita aiemmin tehtyihin tutkimuksiin tai analyysissa käytettyihin aineistoihin. Tämän tutkimuksen kiinnostuksen kohteen kannalta viittein merkittyjen lähteiden alkuperä (kansainvälinen vs. kotimainen lähde) kertoo näin osaltaan kansainvälisestä vuoropuhelusta – tai sen puutteesta.

Käännöstieteen ulkopuolella kansainvälisen vuoropuhelun tarkastelu kiinnittyy informaatiotutkimuksessa sovellettuun *viittausanalyysiin* (esim. Luukkonen 1990, 1997), jossa tarkastelun kohteena ovat tieteellisten julkaisujen lähdeviittaukset. Lähdeviittausten avulla tutkijat pyrkivät saamaan tukea esittämilleen väitteille. Viittauksilla on myös sosiaalinen funktio, sillä kirjoittajat luovat niiden kautta suhteita eri tutkijayhteisöjen välille tai nostavat esiin samaan tutkijayhteisöön kuuluvia (Kortelainen 1999: 34).

Informaatiotutkimuksessa on käsitelty myös tieteellisten julkaisujen kansainvälisyyttä (Kortelainen 1999). Lähdeviittauksilla on merkitystä ennen kaikkea kansainvälisen diffuusion eli uusien ideoiden levittämisen näkökulmasta. Kansainväliseen vuoropuheluun liittyvät myös tutkimukset, joissa on tarkasteltu lähdeviittausten yhteyttä julkaisukieleen ja edelleen kansainvälisiin informaatiovirtoihin (esim. Liu 1997).

2 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto koostuu käännöstieteellisistä artikkeleista, jotka ovat ilmestyneet *Fëdorovskie čtenija (Feodorov Readings)* -konferenssin esitelmien pohjalta työstetyissä *Universitetskoe perevodovedenie (University Translation Studies)* -sarjajulkaisuissa. *Fëdorovskie čtenija* -konferenssi pidettiin aiemmin vuosittain, nykyään joka toinen vuosi Pietarin yliopiston filologian ja taiteiden tiedekunnassa. Konferenssi on julkaisusarjan nimisivun mukaan ”kansainvälinen tieteellinen konferenssi”.

Konferenssin julkaisuohjeissa artikkelien maksimipituudeksi määritellään 20 000 merkkiä. Toisin sanoen ne ovat huomattavasti lyhyempiä kuin esimerkiksi *KäTu*-symposiumin artikkelit, joiden maksimimerkkimäärä on rajattu 37 000 merkkiin. Sen lisäksi *Fëdorovskie čtenija* -julkaisussa vähimmäispituutta ei ole määritelty, joten osa artikkeleista on todella lyhyitä, vain 3–4 sivun pituisia.

Kansainvälisen vuoropuhelun tarkastelussa käytetään kahta erilaista aineistoa. Laajempaa, 490 artikkelin aineistoa hyödynnetään analyysissä, jossa kiinnostuksen kohteena ovat artikkelien alkuperämaa ja kieli (luku 3). Sama aineisto on ollut käytössä aiemmassa, kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteitä tarkastelevassa tutkimuksessa (Kemppanen 2012a, 2012b). Viittauskäytäntöjen yksityiskohtaisempi analyysi (luvut 4 ja 5) on tehty suppeamman, sadan artikkelin aineiston pohjalta.

Laajempi aineisto käsittää artikkelit *Fëdorovskie čtenija* -julkaisusarjan niteistä 1 (vuodelta 2000), 3 (2002), 5 (2004), 6 (2005), 7 (2006), 8 (2007) ja 10 (2009).² Kyseiseen aineistoon sisältyvät sekä venäläisten että ulkomaalaisten tutkijoiden kirjoittamat artikkelit. Näin saadaan kokonaiskuva kansainvälisestä dialogista kunkin niteen tasolla eli siitä, kuinka suuri osa kirjoittajista tulee Venäjän ulkopuolelta, ja siitä, millä kielellä artikkelit on julkaistu. Laaja aineisto antaa lisäksi mahdollisuuden tehdä havaintoja muista mahdollisista vuoropuhelun merkeistä.

Suppeampi aineisto on otos em. laajemmasta aineistosta. Siihen on koottu 100 artikkelia, joiden kirjoittajat edustavat venäläisiä yliopistoja. Ulkomaisten yliopistojen tutkijat – mahdollisesta Venäjän kansalaisuudesta tai venäjäksi julkaistusta artikkelista huolimatta – on rajattu analyysin ulkopuolelle. Aineistoon on koottu niteen 6 (2005) venäläisten tutkijoiden artikkelit (59 kpl), ja sitä on täydennetty niteen 10 (2009) artikkeleilla siten, että aakkosjärjestyksessä mukaan on otettu vielä 41 artikkelia. Sadan artikkelin aineiston analyysissä keskitytään venäläisten tutkijoiden lähdeviitteiden tarkempaan analyysiin. Kiinnostuksen kohteena on niiden kautta välittyvä kansainvälinen vuoropuhelu. Pienempi aineisto mahdollistaa yksityiskohtaisemman perehtymisen käytettyjen lähteiden ominaisuuksiin.

Konkreettisenä tarkastelun kohteena ovat artikkelien loppuviitteet. Suomalaisesta merkintätavasta poiketen venäläisen konferenssiartikkelin tekstiin ei merkitä viittauksia, joissa näkyisi kirjoittajan nimi, lähteen vuosiluku ja mahdollinen sivunumero. Venäläisen käytännön mukaan viittausten tunnistena tekstissä ovat yläindeksiin merkityt viitteiden numerot, jotka selitetään esiintymisjärjestyksessä artikkelin lopussa otsikon *primečanija* eli 'viitteet' alla. Sama lähde voi esiintyä viitelistassa useita kertoja merkinnällä *ibid.* tai sen venäjänkieliselä vastineella *tam že* varustettuna.

3 Artikkelien alkuperä ja kieli

Tutkimusaineistona olleen *Fëdorovskie čtenija* -julkaisun yleisilmeessä on havaittavissa useita eri piirteitä, jotka ilmentävät kansainvälistä vuoropuhelua. Ensinnäkin vuoropuhelua voidaan tarkastella yksittäisten julkaistujen niteiden tasolla. Aiemmin mainitun laajemman aineiston (7 nide, 490 artikkelia) analyysi toi esille, että valtaosa artikkeleista on peräisin venäläisestä tutkijayhteisöstä. Taulukossa 1 on esitelty kunkin niteen artikkelien kokonaismäärä sekä ei-venäläisten artikkelien osuus kappalemäärinä ja prosentteina kustakin niteestä.

Taulukko 1. Ei-venäläisten artikkelien osuus *Fëdorovskie čtenija* -julkaisussa.

Niteen numero ja julkaisuvuosi	Artikkelien kokonaismäärä, kpl/nide	Ei-venäläisten artikkelien määrä, kpl/nide	Ei-venäläisten artikkelien määrä, %/nide
1 (2000)	38	3	7,9
3 (2002)	79	16	20,3
5 (2004)	50	13	26,0
6 (2005)	71	12	16,9
7 (2006)	85	15	17,6
8 (2007)	84	14	16,7
10 (2009)	83	9	10,8
Koko aineisto	490	82	16,7

Kuten taulukosta käy ilmi, kansainvälisyyden osuus on selvästikin vaihdellut eri vuosina – vuoden 2000 niteen 7,9 prosentista vuoden 2004 niteen 26,0 prosenttiin. Koko aineistosta Venäjän ulkopuolelta tulee keskimäärin 16,7 % julkaistujen artikkelien määrästä. Määrä on pieni, kun ajatellaan, että konferenssi tuodaan julki ”kansainvälisenä konferenssina”.

Lisäksi ”kansainvälisyys” tarkoittaa useimmiten sitä, että artikkeli on peräisin Ukrainasta. Yhteensä 82 ei-venäläisestä artikkelista 34 kappaletta eli 41,5 % on ukrainalaisten tutkijoiden kirjoittamia. Toiseksi eniten artikkeleja tulee Italiasta (11 kappaletta), kolmanneksi eniten Yhdysvalloista (8 kpl). Muut maat olivat edustettuina seuraavasti: Puola 6 artikkelia, Iso-Britannia 4, Serbia 5, Ranska 3, Suomi 3 ja Viro 2. Yhdellä artikkelilla olivat edustettuina Azerbaidžan, Israel, Itävalta, Kazakstan, Kiina, Kirgisia ja Montenegro.

Fëdorovskie čtenija -konferenssin kansainvälisyys painottuu selvästikin entiseen Neuvostoliittoon ja Itä-Eurooppaan. Entisistä Neuvostoliiton maista ovat mukana Ukraina, Viro, Azerbaidžan, Kazakstan ja Kirgisia. Lisäksi Itä-Eurooppaa edustavat Puola, Serbia ja Montenegro. Maantieteellinen läheisyys voidaan nähdä yhtenä ulkomaalaisia konferenssivieraita yhdistävänä tekijänä. Toinen yhdistävä tekijä on venäjän kielen asema em. maissa. Mahdollisuus käyttää venäjää konferenssikielenä on edelleen seikka, jolla on merkitystä etenkin entisistä neuvostotasavalloista itsenäistyneissä valtioissa.

Länsi-Eurooppa ja Yhdysvallat ovat Itä-Eurooppaa ja entistä Neuvostoliittoa vaatimattomammin edustettuina. Suurin yksittäinen osuus on italialaisten tutkijoiden, 11 artikkelia. Läntistä Eurooppaa edustavat lisäksi Ranska ja Suomi. Yhdysvalloista tulee puolestaan kymmenesosa ulkomaalaisten kirjoittamista artikkeleista. Länsimaalaiseen käännöstutkimukseen läheisesti kytkeytyvä Israel on myös edustettuna, vaikkakin vaatimattomasti vain yhdellä artikkelilla. Länsi-Euroopan ja Yhdysvaltojen ulkopuolisen tutkimuksen osuus on po. konferenssissa häviävän pieni, vain yksi artikkeli tulee Kiinasta. Kansainvälisesti tunnettuja ”suuria nimiä” ei *Fëdorovskie čtenija* -julkaisun ulkomaalaisten kirjoittajien joukosta juuri löydy. Poikkeuksina mainittakoon kuitenkin Yves Gambier ja Douglas Robinson.

Artikkelien kieli toimii myös linkkinä venäläisen tutkijayhteisön ulkopuolelle. Analysoidussa aineistossa ulkomaalaisten tutkijoiden artikkelit on useimmiten kirjoitettu venäjäksi. Ulkomaalaisten kirjoittajien 82 artikkelin kokonaismäärästä venäjänkielisiä on 67 kappaletta ja englanninkielisiä 14; yksi artikkeli on kirjoitettu ranskaksi. Kussakin niteessä on 0–5 ulkomaalaisen käännöstutkijan englanniksi kirjoittamaa artikkelia. Tässä yhteydessä täytyy mainita, että 490 artikkelin joukossa on myös kaksi venäläisten käännöstutkijoiden englanniksi kirjoittamaa artikkelia. Nämä artikkelit ovat sikäli mielenkiintoisia, että ne luovat vuoropuhelua ulkomaalaisen tutkijayhteisön suuntaan. Venäjää osaamattomat tutkijat voivat tutustua venäläiseen käännöstutkimukseen näiden tutkijoiden artikkelien kautta.

Ulkomaalaisten tutkijoiden enemmistössä olevat ukrainalaiset kirjoittavat kaikki venäjäksi. Myös Azerbaidžanista, Kazakstanista ja Kirgisiasta tulevat artikkelit ovat venäjänkielisiä. Italialaiset, yhdysvaltalaiset, ranskalaiset, puolalaiset, serbialaiset ja virolaiset kirjoittavat osin venäjäksi, osin englanniksi. Suomesta peräisin olevat kolme artikkelia on kirjoitettu kaikki eri kielillä – venäjäksi, englanniksi ja ranskaksi. Ulkomaalaisten tutkijoiden englanniksi ja ranskaksi kirjoittamat artikkelit tuovat osan kunkin konferenssin esitelmistä Venäjän ulkopuolisen, venäjää taitamattoman lukijakunnan ulottuville. Venäjäksi kirjoitetut artikkelit puolestaan pitävät yllä kansainvälisiä yhteyksiä venäläisten tutkijoiden ja Venäjän ulkopuolella venäjää taitavien kesken.

4 Lähdeviitteiden kansainvälisyys

Lähdeviittausten kansainvälisyyttä tarkastellaan seuraavassa 100 artikkelin otoksen pohjalta. Olen luokitellut artikkelit viittausten mukaan viiteen eri tyyppiin: 1) artikkelit, joissa ei ole lainkaan lähdeviittauksia, 2) artikkelit, joissa on viittauksia vain venäläisiin lähteisiin, 3) artikkelit, joissa on viittauksia sekä venäläisiin että Venäjän ulkopuolelta tuleviin tutkijoihin ja muihin lähteisiin ja joissa venäläiset lähteet ovat enemmistönä,

4) artikkelit, joissa viitataan sekä venäläisiin että ei-venäläisiin lähteisiin ja joissa jälkimmäiset ovat enemmistönä sekä 5) artikkelit, joissa on viittauksia vain ei-venäläisiin lähteisiin. Taulukossa 2 on tuotu esille näiden eri artikkelityyppien osuus aineistossa. Tarkastelen kutakin artikkelityyppiä yksityiskohtaisemmin.

Taulukko 2. Erityyppisten artikkelien määrä.

Ei lähdeviittauksia	Vain venäläisiä lähteitä	Venäläiset lähteet enemmistönä	Ei-venäläiset lähteet enemmistönä	Vain ei-venäläisiä lähteitä	Yhteensä
16	35	30	16	3	100

Yleisin viittaustapa konferenssiartikkelissa on käyttää vain venäläisiä lähteitä. Tarkastelun kohteena olleesta 100 artikkelista 35:ssä kirjoittaja on toiminut juuri näin. Viittausten määrä voi vaihdella kahdesta aina 29 viittaukseen saakka. Kansainvälisestä vuoropuhelusta ei kuitenkaan voi viittauskäytäntöjen perusteella puhua. Tutkijat rajoittuvat viittaamaan vain omaan tutkijayhteisöön.

Toiseksi yleisimmässä artikkelityypissä venäläiset lähteet ovat enemmistönä, mutta myös venäläisen tutkijayhteisön ulkopuolisia lähteitä on käytetty. Tällaisia artikkeleja on kaikkiaan 30 sadan artikkelin aineistosta, ja niissä venäläiset kirjoittajat luovat kansainvälisiä yhteyksiä viittausten avulla. Tämän tyyppisissäkin artikkeleissa on paljon vaihtelua. Lähteiden kokonaismäärä voi vaihdella kahdesta 47 lähteeseen. Myös ulkomaalaisten lähteiden määrä voi vaihdella paljon – yhdestä yhteentoista lähteeseen. Vuoropuhelu voi monissa tapauksissa jäädä nimelliseksi. Yhdeksässä tämän kategorian artikkelissa on vain yksi ei-venäläinen lähde, kun taas venäläisiä lähteitä on usein 8–9 tai enimmillään jopa 13 kappaletta. Kaiken kaikkiaan tämän artikkelityypin aineistosta löytyy vain yksi artikkeli (Kaškin 2009), joka edustaa moniäänistä keskustelua kotimaisen ja kansainvälisen tutkijayhteisön välillä. Kirjoittajalla on yhteensä 25 lähdetä, joista ei-venäläisiä on 11 kappaletta.

Kolmanneksi ja neljänneksi yleisintä viittaustapaa edustavat tasavertaisesti artikkelityyppi, jossa ei ole lainkaan lähdeviittauksia, sekä artikkelityyppi, jossa ei-venäläiset lähteet muodostavat lähteiden enemmistön. Molempien artikkelityyppien edustajia on analysoidussa aineistossa 16 kappaletta sadasta.

Lähdeviitteetön tieteellinen konferenssiartikkeli on venäläisessä tutkijayhteisössä mahdollinen ja tämänkin aineiston pohjalta tarkasteltuna melko yleinen esitysmuoto. Tämä ei välttämättä tarkoita sitä, että kirjoittaja ei perustaisi tekstiään aiemmin lukeensa tutkimuskirjallisuuteen. Kirjoittaja voi mainita toisen tutkijan ilman, että tämä vuoropuhelu vaatisi viittemerkintää (ks. myös Iso-Ahola 2011: 55–56). Vuoropuhelu on siis läsnä, mutta lukijan on vaikeampi havaita sitä, koska dialoginen periteksti puuttuu. Tekstin ymmärtävät täysin vain ne ”sisäpiirin” jäsenet, jotka tunnistavat tekstin vihjeistä, kenen tutkijan mistä tutkimuksesta on kysymys. Kansainvälisen vuoropuhelun kannalta tällainen toimintakulttuuri on ulkopuoliset poissulkeva. Venäjän kieltä taitamaton ei voi tarkistaa viitteiden listasta, kehen mahdollisesti viitataan.

Artikkelityyppi, jossa ei-venäläiset lähteet ovat enemmistönä, on tämän tutkimuksen näkökulmasta kiinnostava analyysin kohde. Nämä tutkijat ovat saaneet lähteensä suureksi osaksi Venäjän ulkopuolella julkaistusta tutkimuskirjallisuudesta. Tähän kategoriaan kuuluvissa artikkeleissa lähteiden kokonaismäärä vaihtelee kolmesta yhdeksääntoista lähteeseen, ulkomaalaisten lähteiden määrä sitä vastoin kahdesta yhteentoista.

Pienenä vähemmistönä ovat artikkelit, joissa kaikki lähteet ovat peräisin Venäjän ulkopuolelta. Aineistossa oli kolme tämäntyyppistä artikkelia. Nämä artikkelit linkittyvät vain ulkomaalaiseen tutkimukseen. Venäläiseen tutkijayhteisöön niitä yhdistävät vain kirjoittajan alkuperä ja artikkelin kieli. Kyseisten artikkelien kohdalla voisi tosin puhua tilastollisesta harhasta, koska kahdessa niistä on vain yksi lähde. Nämä artikkelit eivät siis ole kovin kaukana lähdeviitteettömästä artikkelityypistä. Vain yhdessä tämän ryhmän artikkeleissa on useita lähteitä – kymmenen, jotka kaikki ovat ei-venäläisiä lähteitä.

5 Viittauksen kohteet

Olettamuksena käännöstieteellisiä julkaisuja tarkasteltaessa oli, että tutkijat viittaisivat ensisijaisesti käännöstieteilijöihin. Analyysi osoitti, että tämä ei pitänyt paikkaansa. Lähden tarkastelussani kuitenkin liikkeelle viittauksista **käännöstieteilijöihin**, koska tutkimuksen yhtenä keskeisenä tavoitteena oli selvittää, keihin ei-venäläisiin käännöstutkijoihin venäläisessä tutkimuskirjallisuudessa viitataan. Käännöstieteellisiä lähteitä useammin viittauksen kohteena ovat muuntyyppiset lähteet: **kielitieteelliset** lähteet, **sanakirjat**, **kirjallisuustieteen ja kulttuuritutkimuksen** lähteet sekä **tutkimusaineisto**.

Sadan artikkelin aineistossa viittauksia ei-venäläisiin käännöstutkijoihin on vain yhdessätoista artikkeleissa. Yhteensä tällaisia **käännöstieteellisiä** lähdeviitteitä on 31 kappaletta. Viittauksen kohteina ovat ensisijaisesti käännöstieteen tunnetut nimet: Mona Baker, Susan Bassnett, Andrew Chesterman, Daniel Gile, Itamar Even-Zohar, Theo Hermans, Justa Holz-Mänttari, Roman Jakobson, Ian Mason, Albrecht Neubert, Katharina Reiss ja Hans Vermeer, Douglas Robinson, Danica Seleskovitch ja Marianne Lederer, Mary Snell-Hornby, Gideon Toury sekä Alexander Tytler.

Suuret käännöstieteen klassikot näyttävät siis jylläävän venäläisessä käännöstieteessä, kun viitataan ulkomaalaisiin tutkijoihin. Tässä ei sinänsä ole mitään yllättävää. Venäläiselle käännöstutkimukselle on tyypillistä myös kotimaisen tutkimuksen klassikkojen suosiminen (Kemppanen 2012a, 2012b).

Venäjän ulkopuolisiin käännöstutkijoihin viitataan ennen kaikkea sellaisissa artikkeleissa, jotka edustavat Venäjällä vähän tutkittua aluetta. Hyvänä esimerkkinä on A.V. Ačkasovin (2005) artikkeli *Perevod i gender: k postanovke voproša* [Kääntäminen ja sukupuoli: peruskäsitteitä]. Tekijällä on lainauksia seuraavilta ulkomaalaisilta tutkijoilta: Sherry Simon, Lori Chamberlain, Rosemary Arrojo, Luise von Flotow, Valerie Henitiuk ja Vanessa Leonardi. Kaikki ovat merkittäviä feministisen käännöstutkimuksen edustajia. Kyseisen artikkelin kolmestatoista lähdeviittauksesta

yksitoista on englanninkielisiä Venäjän ulkopuolelta tulevia lähteitä. Artikkelin tekijä paikkaa näillä lähteillä Venäjän toistaiseksi vähäistä feminististä käännöstutkimusta.

Käännöstieteeseen liittyvien viittausten ohella aineistossa on useita viittauksia kansainvälisiin **kielitieteellisiin** lähteisiin. Niitä on yhteensä yhdeksässä artikkelissa. Kielitieteellisistä lähteistä tyypillisiä ovat viittaukset, jotka liittyvät käännösanalyysin yhteydessä käsiteltävään kielelliseen ilmiöön. Näissäkään viittauksissa ei sinänsä ole mitään odottamatonta. Kääntämisen ilmiöiden tarkastelussa tarvitaan ilman muuta kielitieteellistä käsitteistöä analyysin taustaksi. Hieman yllättävää on kuitenkin näiden lähdeviittausten suuri määrä (23) suhteutettuna käännöstieteellisten lähteiden vähäiseen määrään (31). Näyttää siis siltä, että kieleen liittyvä tieto otetaan mielellään kansainvälisistä lähteistä, mutta kääntämisen teoria kotimaisista lähteistä. Kielitieteellisistä lähdeviittauksista esimerkkejä ovat: G. Lakoff ja M. Johnson sekä C. Kramsch (metaforat), E. Hinkel (oppijan kieli), J. Jenkins ja B. Seidlhofer (englannin kieli lingua francana), H. P. Grice (keskusteluanalyysi), G. Fauconnier (kognitiivinen kielitiede) sekä R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech ja J. Svartvik (kielioppi).³

Em. lähteiden lisäksi artikkeleissa viitataan paljon myös **sanakirjoihin**, osaksi yleiskielen, osaksi erikoisalojen sanakirjoihin. Tyypillisiä yleiskielen sanakirjalähteitä ovat esimerkiksi *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, *New Webster's Dictionary of the English Language* ja *The Bank of English* -korpus. Erikoisalan sanakirjalähteitä edustavat puolestaan esimerkiksi T. Thornen ja T. Danzellin slangisanakirjat.

Se, että kielitieteellinen kirjallisuus ja sanakirjat esiintyvät lähteinä useammin kuin käännöstieteellinen tutkimuskirjallisuus, saattaa heijastaa kielitieteellistä näkökulmaa kääntämiseen. Tällaiset lähteet voi nähdä ilmentymänä venäläisen käännöstutkimuksen lingvistiksestä perinteestä, joka on selvästikin edelleen voimissaan. Käännöstutkimuksen historiallisessa tarkastelussaan Vehmas-Lehto (2008: 16) toteaa, että ”itse asiassa lingvistinen käännöstutkimus oli lähinnä kontrastiivista kielitiedettä”, ja osuu kohdalleen. Hyvin monissa analysoidun aineiston artikkeleissa sovelletaan lingvististä tai kontrastiivista lähestymistapaa. Kääntämisen ilmiötä tarkastellaan kielen systeemin tasolla, ei niinkään tekstissä. Siksi lähteetkin ovat peräisin ennen kaikkea systeemiä kuvaavista kirjallisuuslähteistä.

Oman ryhmänsä muodostavat myös **kirjallisuustieteeseen ja kulttuurintutkimukseen** liittyvät viittaukset. Esimerkkeinä mainittakoon A. J. Chapman, H. C. Foot ja Thomas C. Veatch (huumoritutkimus), H. Carpenter ja M. Prichard, T. Bicknell ja F. Trotman sekä J. R. Townsend (lastenkirjallisuuden tutkimus). Tämänkaltaiset lähteet luovat teoreettista pohjaa kiinnostuksen kohteena olevalle kääntämisen ilmiölle. Viittauksista puuttuvat silti lähes kokonaan kuhunkin ilmiöön kytkeytyvät käännöstieteelliset lähteet. Yksittäisenä poikkeuksena on huumorin kääntämiseen liittyvä lähde, Suomessa julkaistu Susanna Jaskasen pro gradu -tutkielma.

Erillinen lähdeviittausten luokka on lisäksi **tutkimusmateriaali**. Analyysin kohteena olevan julkaisun käytänteiden mukaan aineistolähteet merkitään tutkimuskirjallisuuden tavoin loppuviitteiksi osaksi yhtä ja samaa peritekstiä. Näiden lähteiden esiintyminen viittausten joukossa pienentää entisestään varsinaiseen tutkimuskirjallisuuteen liittyvien kansainvälisten viittausten määrää. Kyseiset aineistot ovat epäilemättä osa kansain-

välistä vuoropuhelua, mutta niiden funktio eroaa tutkimuskirjallisuuteen kohdistuvien viittausten funktiosta. Aineistolähteet ovat pakollinen osa tutkimuksen tekemistä. Niitä on käytettävä riippumatta siitä, onko tutkimuskirjallisuus kotimaista vai kansainvälistä. Aineistolähdeviitteet eivät siis edusta tutkijan tekemiä metodeihin, näkökulmaan tai tutkijayhteisöjen sosiaaliin suhteisiin liittyviä valintoja samalla tavalla kuin viittaukset tutkimuskirjallisuuteen.

Aineistolähdeviittaukset antavat ennen kaikkea tietoa kiinnostuksen kohteista, joista suosituin on selvästikin kaunokirjallisuuden kääntämisen tutkimus. Tästä esimerkkejä ovat mm. seuraavat viittaukset, jotka nimeävät tutkimuksen kohteena olevat venäläisen kirjallisuuden käännökset: Mikhail Bulgakov (*Master and Margarita*), F. Dostoevsky (*The Brothers Karamazov*) ja L. Tolstoy (*War and Peace*). Kuitenkin myös toisentyypisiin aineistoihin viitataan, esimerkiksi matkaoppaisiin toponymien kääntämisestä käsittelevässä tutkimuksessa: B. Brain (*Insight Guides Saint Petersburg*) ja B. Lehrer (*The Fresh Guide to Saint Petersburg*). Viittauksen kohteena voivat olla niin ikään sanomalehtiaineistot: *The Japan Times*, *The Economist* ja *Guardian Weekly*. Tässä tapauksessa tutkimuksen kohteena oli kääntämisen ja kaksikielisyyden suhde mediatekstien laatimisessa.

Kansainvälisyyden näkökulmasta kiinnostava havainto on myös artikkeleiden ja samalla lähdeviitteiden kieliparisidonnaisuus. Venäläisten tutkijoiden lähdeviittauksia tarkasteltaessa englannin kielen valta-asema tieteen kielenä kyseenalaistuu. Jos kirjoittaja on esimerkiksi ranskan kielen ja kääntämisen tutkija, hän viittaa venäjänkielisten lähteiden ohella ranskankielisiin lähteisiin, mutta ei englanninkielisiin. Ääriesimerkki muiden kuin englanninkielisten kansainvälisten lähteiden käytöstä on S. A. Kokoškinan (2009) artikkeli *Pinocchio* piemontenkielisistä käännöksistä. Kaikki kymmenen lähdetä ovat vieraskielisiä, mutta niistä yksikään ei ole englanninkielinen. Lähdeviitteet kertovat selvästikin kirjoittajan suuntautumisesta romaanisiin kieliin: lähteet ovat italian-, espanjan- ja ranskankielisiä.

6 Lopuksi

Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu venäläisten ja Venäjän ulkopuolelta tulevien tutkijoiden vuoropuhelua *Fëdorovskie čtenija* -konferenssin pohjalta julkaistuissa artikkeleissa. Tutkimus toi esille, että vuoropuhelu on vähäistä. Venäläiset käännöstutkijat viittaavat useimmiten vain venäläisiin kollegoihinsa. Oma tyyppinsä ovat lisäksi artikkelit, joissa ei ole lähdeviitteitä lainkaan. Kysymys on em. sisäpiirin diskurssista, jossa kaikkien oletetaan tietävän, kenen ajatuksia siteerataan. Viittauksia Venäjän ulkopuolelta tuleviin tutkijoihin esiintyy vain noin 50 prosentissa artikkeleista.

Tutkimus antaa kuvan myös siitä, minkä tyyppisiä kansainvälisiä lähteitä venäläiset käännöstieteilijät käyttävät artikkeleissaan. Kävi ilmi, että käännöstieteellisten viitteiden sijaan suosiossa ovat toisaalta kielitieteen, toisaalta kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen viitteet. Samoin sanakirjoja käytetään lähteinä paljon. Analyysin pohjalta voidaan väittää, että venäläinen käännöstutkimus elää omaa elämäänsä, jossa suhteita Venäjän ulkopuoliseen tutkimukseen on vähän. Kriittisesti voisi puhua jopa sisäänlämpiävyydestä. Analyysi ei kuitenkaan kerro syitä tutkijoiden lähdevalintoihin. Kuvan tarkentamiseksi tarvittaisiin esimerkiksi tutkijoiden haastatteluja, joissa

artikkelien kirjoittajat perustelisivat valintojaan. Olettamuksina voisi esittää mm. seuraavia syitä.

Venäjä on kielialueena riittävän suuri toimimaan itsenäisenä käännöstieteen keskustelu- ja julkaisufoorumina. Siksi siellä ei ehkä tunneta tarvetta laajentaa reviiriä oman tutkijayhteisön ulkopuolelle. Lisäksi naapurimaissa – entisissä neuvostotasavalloissa ja itäblokin maissa – on edelleen melko paljon käännöstutkijoita, joiden on luonnollista seurata ensisijaisesti venäläistä käännöstutkimusta. Tämä tutkijoiden joukko luo konferensseihin periaatteessa kansainvälisen ilmapiirin, vaikka edustaakin juuriltaan osittain samaa tutkimusperinnettä kuin venäläinen käännöstutkimus.

Kriittisemmästä näkökulmasta voi kysyä, kertovatko venäläisten tutkijoiden käyttämät lähteet siitä, että oman tutkijayhteisön ulkopuolelta tulevat ajatukset hylätään? Venäläisessä käännöstutkimuksessa näkyvät vahvasti omaleimaiset käsitteet, kuten ajatukset ”kultaisesta keskitiestä” yleisesti sovellettavana käännösstrategiana tai kääntämisen invarianssista (Borisenko 2007, Vojnič 2010, Kemppanen 2012a ja 2012b). Vaikuttaako juuri omaleimaisuus siihen, että teoreetikoilla on hyvin vähän ammennettavaa ulkomailla julkaistavasta tutkimuksesta? Kiinnostus näyttää kohdistuvan teoreettisiin pohdiskeluihin, jotka ovat olleet venäläisten tutkijoiden suosiossa jo neuvostoajanakin. Sen sijaan empiirinen, tekstimateriaaleihin nojautuva tutkimus, jota on tehty Venäjän ulkopuolella paljon, jätetään lähdeviittauksissa lähes huomiotta. Tällainen teoreettinen ympäristö vaikuttaa pakostakin myös kääntäjänkoulutukseen ja kääntäjien toimintaan.

Jatkotutkimuksen kannalta olisi kiinnostavaa verrata venäläistä lähteiden käyttöä suomalaiseen vaikkapa oman KäTu-symposiumimme *MikaEL*-julkaisun pohjalta. Millaisia intertekstuaalisten suhteiden verkostoja kyseisissä artikkeleissa hahmottuu? Eroaako pienen kieli- ja tutkijayhteisön lähteiden käyttö mahdollisesti venäläisten tutkijoiden lähteiden käytöstä?

Tutkimusaineisto

Universitetskoe perevodovedenie 2000. Vypusk 1. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2002. Vypusk 3. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2004. Vypusk 5. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2005. Vypusk 6. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2006. Vypusk 7. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2007. Vypusk 8. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Universitetskoe perevodovedenie 2009. Vypusk 10. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta.

Viittaukset tutkimusaineiston yksittäisiin artikkeleihin

Ačkasov, A. V. 2005. Perevod i gender: k postanovke vopros. *Universitetskoe perevodovedenie*. Vypusk 6. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 39–46.

Kaškin, V. B. 2009. Metakognitivye issledovanija perevoda. *Universitetskoe perevodovedenie*. Vypusk 10. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 230–242.

Kokoškina, S. A. 2009. P'emontskij Pinokkio: perevod knigi Karlo Kollodi kak otkraženie jazykovoj politiki v P'emonte (Italiija). *Universitetskoe perevodovedenie*. Vypusk 10. Sankt-Peterburg: Filologičeskij fakul'tet Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 247–253.

Kirjallisuus

Borisenko, A. L. 2007. Ne kriči: ”Bukvalizm”. *Mosty* 2:14, 25–34.

Genette, Gérard. 1997 [1987]. *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. Käännös Jane E. Lewin. Cambridge, New York & Melbourne: Cambridge University Press.

Iso-Ahola, Riikka 2011. *Venäjän- ja suomenkielisten tekstilajipiirteiden analyysi: käännöstieteellinen näkökulma*. Pro gradu -tutkielma. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto. Saatavissa: http://epublications.uef.fi/pub/urn_nbn_fi_uef-20110364/urn_nbn_fi_uef-20110364.pdf [viitattu 30.8.2012].

Kemppanen, Hannu 2012a. Dihotomii perevodčeskikh strategij v rabotah zapadnyh i rossijskikh teoretikov perevoda. Teoksessa: Hannu Kemppanen, Jukka Mäkisalo & Alexandra Belikova (toim.) *Kotoista ja vierasta mediassa. Venäjältä suomeksi ja suomesta venäjäksi -workshop Joensuussa 7.–8.10.2010*. Saatavissa: http://epublications.uef.fi/pub/urn_isbn_978-952-61-0628-1/urn_isbn_978-952-61-0628-1.pdf [viitattu 30.8.2012].

Kemppanen, Hannu 2012b. The role of the concepts domestication and foreignisation in Russian Translation Studies. Teoksessa: Hannu Kemppanen, Marja Jänis & Alexandra Belikova (toim.) *Domestication and Foreignization in Translation Studies*. Berlin: Frank & Timme, 49–62.

Kortelainen, Terttu 1999. *Kansallisesta kansainväliseksi. Tutkimus suomalaisen tieteellisen lehden kansainvälisestä diffuusiosta*. Acta Universitatis Ouluensis, Humaniora, B 31. Oulu: Oulun yliopisto.

Liu, Ziming 1997. Citation theories in the framework of international flow of information. New evidence with translation analysis. *Journal of American Society for Information Science* 48:1, 80–87.

Luukkonen, Terttu 1990. *Citations in the Rhetorical, Reward and Communication Systems of Science*. Acta Universitatis Tamperensis, ser. A, vol. 285. Tampere: Tampereen yliopisto.

Luukkonen, Terttu 1997. Why has Latour's theory of citations been ignored by the bibliometric community? Discussion of sociological interpretations of citation analysis. *Scientometrics* 38:1, 27–37.

Munday, Jeremy. 2008 [2001]. *Introducing Translation Studies. Theories and Applications*. 2nd edition. New York & London: Routledge.

Neljubin, L. L. 2003. *Tolkovyj perevodovodčeskij slovar'*. Moskva: Flinta/Nauka.

Paloposki, Outi. 2010. The translator's footprints. Teoksessa: Tuija Kinnunen & Kaisa Koskinen (toim.) *Translator's Agency*. Tampere Studies in Language, Translation and Culture, Series B 4. Tampere: Tampere University Press, 86–107.

Recker, Ja. I. 2004 [1974]: *Teorija perevoda i perevodčeskaja praktika*. Moskva: R. Valent.

Vehmas-Lehto, Inkeri 2008. Onko käännöstutkimuksessa särmää? Teoksessa: Irmeli Helin & Hilikka Yli-Jokipii (toim.) *Kohteena käännös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen*. Helsinki: Helsingin yliopisto, Käännöstieteen laitos, 13–42.

Venuti, Lawrence 1992. Introduction. Teoksessa: Lawrence Venuti (toim.) *Rethinking Translation. Discourse, Subjectivity, Ideology*. London & New York: Routledge, 1–17.

Venuti, Lawrence 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London & New York: Routledge.

Vojnič, I. V. 2010. ”Zolotaja seredina” kak strategija perevoda: o (ne) vozmožnosti eë dostiženija. *Mir nauki, kul'tury, obrazovanija* 1:20, 41–45. Saatavissa: <http://e-lib.gasu.ru/MNKO/archive/2010/1/nko20101.pdf> [viitattu 30.8.2012].

¹ Paratekstien toinen alakategoria ovat epitekstit, joilla tarkoitetaan julkaisun ulkopuolella olevia, mutta siihen liittyviä tekstejä. Epitekstejä ovat mm. kirja-arvostelut, varsinaiseen tekstiin liittyvä kirjeenvaihto ja mainosmateriaalit (Genette 1997 [1987]: 334; Munday 2008 [2001]: 155).

² Aineisto ei kata kaikkia ilmestyneitä niteitä. Tarkasteltava joukko on määrätynyt sen mukaan, ovatko ne saatavissa suomalaisten kirjastojen tai henkilökohtaisista kokoelmista.

³ Viittaukset lähteisiin on annettu siinä kirjoitusasussa, jossa ne esiintyvät aineistossa. Siksi toisissa lähteissä etunimestä on vain alkukirjain, toisissa koko nimi. Samoin käännösten nimien translitterointi on annettu samassa asussa kuin aineiston artikkeleissa.